

Understanding the Concept of Hidden Violence against Women in the novel "Homa" Written by Mohammad Hejazi, Emphasizing Two Macro Indicators

Elham Ahmadi^۱, Kobra Nodehi^۲, Arasto Mirani^۳

Abstract

Violence refers to the concept of applying any behavior to harm one or more phenomena. This concept can be done on two levels, consciously or unconsciously. Among these, the critical issue is to investigate the limits, amount, and victims of violence. One of the important spectrums that have sometimes been subjected to violence is women. In Iran, the presence of women as victims of social and cultural conditions dates back to the first contemporary novels during Reza Shah's modernization era. In the novels of this period, we came across images of women as victims of society. This article is research in examining and understanding the concept of hidden violence against women in the novel "Homa" written by Mohammad Hejazi. As a leading author and novelist, Hejazi has shown the concealed shadow of violence against women by choosing female titles for his novels. The hypothesis of this article indicates that in the novel "Homa," Hejazi presents a woman who is a victim of hidden violence in the culture and traditions of a patriarchal society. The findings using the descriptive-analytical method and written and virtual sources showed that the hidden violence against women in Homa's novel includes two indicators of verbal and non-verbal hidden violence. Therefore, humiliation, slander, insults, threats, lies, taunts, and teasing are included under the index of hidden verbal violence. Also, ignoring women's character, supporting wrong marriage customs, supporting polygamy, sexual violence, hypocrisy, and pretending is under the macro index of hidden non-verbal violence.

Keywords: Society, Hidden violence, Homa's novel, Woman, Mohammad Hejazi.

^۱ Ph.D. student, Faculty of Persian Language and Literature, Gorgan Branch, Islamic Azad University, Gorgan, Iran. Email: elham.ahmadi.dabir@gmail.com

^۲ Assistant professor, Faculty of Persian Language and Literature, Gorgan Branch, Islamic Azad University, Gorgan, Iran. (Corresponding author) Email: koobranodehi@gmail.com

^۳ Assistant professor, Faculty of Psychology, Gorgan Branch, Islamic Azad University, Gorgan, Iran. Email: arastoomirani@gmail.com

Sources and References

Book

۱. Abbott, Pamela and Wallace, Claire (۲۰۲۱), *Sociology of Women*, translated by Manijeh Najm-Araqi, Tehran: Ney.
۲. Arianpour, Yahya (۲۰۰۸), *From Saba to Nima*, vol. ۱, ۹th edition, Tehran: Zovar.
۳. Bakhshi, Asadollah (۲۰۱۹), *Violence Against Women and Prevention Strategies*, Tehran: Danesh.
۴. Jafarzadeh, Rahaleh (۲۰۲۲), *Violence Against Women*, Tehran: Mehr.
۵. Hajazi, Mohammad (۲۰۲۰), *Hama*, Tehran: Omide Farda.
۶. Hajazi, Banafsheh (۲۰۱۵), *History of Women; Examining the Position of Iranian Women in the Qajar Era*, Tehran: Qasideh Sara.
۷. Khesrovi, Khalil (۲۰۱۸), *Sexual Crimes Against Women in the International Arena*, Tehran: Ghanounyar.
۸. Dartaj Rabi, Parisa (۲۰۲۱), *Violence Against Women*, Tehran: Ganjvar.
۹. Dastghaib, Abdulali (۲۰۰۵), *The Emergence of Persian Novels*, Shiraz: Navid.
۱۰. Sarukhani, Bagher (۲۰۲۱), *An Introduction to Family Sociology*, Tehran: Saroush.
۱۱. Farhadi-Mahalli, Mahmoud (۲۰۲۰), *An Overview of Theories of Violence Against Women*, Tehran: Arshdan.
۱۲. Fallahi-Rostami (۲۰۲۰), *Violence Against Women and International Law*, Tehran: Jihad Daneshgahi.
۱۳. Kar, Mehrangiz (۲۰۰۸), *A Study on Violence Against Women in Iran*, Tehran: Roshangaran.

۱۴. Kamshad, Hassan (۲۰۰۷), *Founders of Persian Prose*, Tehran: Ney.
۱۵. Mohammad Hemayoon Sepher, Farzaneh (۲۰۱۸), *Aspects of Violence Against Women in the Stories of Hedayat and Al-e-Ahmad*, Tehran: Novinande.
۱۶. Mir-Abdini, Hassan (۲۰۲۲), *One Hundred Years of Iranian Fiction Writing*, vol. ۱, Tehran: Cheshmeh.
۱۷. Vahedizadeh, Javad; Parsa, Islam and Badi'e, Farideh (۲۰۲۱), *Violence Against Women with emphasis on Iran, England, and France*, Tehran: Ganjvar.

Articles

۱. Danesh, Parvaneh; Sharbatian, Mohammad Hossein and Tavafi, Pouya (۲۰۱۷), "Sociological analysis of domestic violence against women and its relationship with the sense of security at home (case study of women aged ۱۸-۵۴ in Meyaneh)", *Journal of Strategic Studies on Security and Social Order*, vol. ۶, no. ۱, pp. ۴۷-۷۱.
۲. Rahmani, Keyumars and Komar, Subhash (۲۰۱۷), "Violence against women in the novels 'The Empty Space of Soluch' and 'The Abyss'", *Journal of Contemporary World Literary Research*, vol. ۲۲, no. ۱, pp. ۱۵۷-۱۸۲.
۳. Rahyab Balkhi, Mohammad Ebrahim (۲۰۱۹), "Violence against women in the novels of Khalid Hosseini", *Journal of Contemporary Iranian Literature Research*, vol. ۱, no. ۱, pp. ۱-۲۶.
۴. Sharbatian, Mohammad Hassan; Danesh, Parvaneh and Tavafi, Pouya (۲۰۱۷), "Sociological analysis of domestic violence against women and its relationship with the sense of security at home (case study of women aged ۱۸-۵۴ in Meyaneh)", *Journal of Strategic Social Issues Research*, vol. ۶, no. ۱, pp. ۴۷-۷۲.

۵. Sadeghzadeh, Mahmoud and Abedini, Saeed (۲۰۲۰), "Aspects of Romanticism, Realism, and Naturalism in the story 'Tears' by Mohammad HJazi", *Journal of Persian Language Studies*, vol. ۸, no. ۱, pp. ۱۲۹-۱۴۸.
۶. Samimi, Saeideh; Adelzadeh, Parvaneh, and Pashaie Fakhri, Kamran (۲۰۲۰), "Investigating the Superiority and Compensatory Mechanisms of the Character 'Masoumeh' in the Novel 'My Share' based on Adlerian Psychology", *Journal of Comparative Literature Studies*, Vol. ۴, No. ۱۳, pp. ۱-۲۹.
۷. Aasheqi Ghaleh, Leila; Alizadeh Khayyat, Naser and Moshfeghi, Arash (۲۰۱۹), "Violence against women in the works of contemporary female writer Fariba Vafi", *Women and Culture Journal*, vol. ۱۱, no. ۴۲, pp. ۷-۱۹.
۸. Azimi, Zahra and Sadeghi, Esmaeil (۲۰۲۱), "Investigating the main common components portrayed of traditional and modern women characters in the works of Zoya Pirzad and Farokhneh Ahmadi", *Textual Literary Journal*, vol. ۲۵, no. ۸۸, pp. ۱۷۰-۱۹۱.
۹. Eissazadeh Hajiaqa, Mohammad (۲۰۱۹), "Criticism of the literary works of Ali Dashti and Mohammad HJazi", *Baharistan Sokhan Journal*, no. ۴۵, pp. ۱۸۹-۲۰۶.
۱۰. Ghorbani Jouibari, Kalthoum and Hosseini, Azar, (۲۰۲۰), "Investigating Violence against Women in the Fictional Literature of the Forties Decade with Focus on Four Novels (The Deer Lady's Husband, The Patient Stone, The Veiled Princess, SooShoon)", *Journal of Persian Language and Literature*, Vol. ۲۸, No. ۸۹, pp. ۲۲۵-۲۵۳.
۱۱. Mahfouzhi Mosavi, Monireh; Tadayyeni, Mansoureh; Mansouri, Sima and Pakdell, Masoud, (۲۰۲۲), "Global Messages and Reflections of Violence against Women in the Divine Stories of Attar of Nishapur's Ilahi-Nama", *Literary Text Research Journal*, Vol. ۲۷, No. ۹۶, pp. ۱-۲۵.

۱۲. Yavari, Sayedeh Fatemeh; Rezaei, Roghieh, and Zeyyaei, Hesam (۲۰۲۱), "Investigating the Analysis and Comparison of the Cultural Capitals of Female Characters in the Stories of Jalal Al-e-Ahmad and Simin Daneshvar; Based on Pierre Bourdieu's Theory", *Journal of Comparative Literature Studies*, Vol. ۵, No. ۱۷, pp. ۲۸-۴۹.

فصل‌نامه علمی جستارنامه ادبیات تطبیقی

سال هفتم، شماره بیست و سوم، بهار ۱۴۰۲

شناخت مفهوم خشونت پنهان علیه زن در رمان «هما» بر اساس دو شاخص کلان کلامی و

غیرکلامی

اله‌ام احمدی^۱، کبری نودهی^۲، ارسطو میرانی^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۲/۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۸/۴

صص (۱۱۳-۱۴۷)

چکیده

خشونت اساساً به مفهوم اعمال هرگونه رفتاری که با هدف وارد نمودن آسیب به یک یا بیش از یک پدیده صورت گیرد اطلاق می‌گردد. این مفهوم می‌تواند در دو سطح آگاهانه یا ناآگاهانه صورت پذیرد. مسئله مهم در این میان، بررسی حد و مرز قربانیان خشونت است و یکی از طیف‌های مهمی که بعضاً مورد خشونت واقع شده‌اند زنان بوده‌اند. در ایران، حضور زن به عنوان قربانی شرایط اجتماعی و فرهنگی به نخستین رمان‌های معاصر در دوران تجلّد رضاشاه بر می‌گردد. در رمان‌های این دوره بود که ما با تصویرهایی از زنان به عنوان قربانیان جامعه روبرو می‌شویم. این مقاله جستاری است در بررسی و شناخت مفهوم خشونت پنهان علیه زن در رمان «هما» نوشته محمد حجازی. حجازی به عنوان نویسنده و رمان‌نویسی پیشتاز با انتخاب عناوین زنانه برای رمان‌هایش، سایه پنهان خشونت علیه زن را نشان داده است. فرضیه مقاله حاکی از این موضوع است که حجازی در رمان «هما» سیمایی از زن را به نمایش می‌گذارد که قربانی خشونت پنهان در زیرپوست فرهنگ و سنت جامعه‌ای مردسالار است. یافته‌های مقاله با استفاده از روش توصیفی تحلیلی و بهره‌گیری از منابع مکتوب و مجازی نشان داد، خشونت پنهان علیه زن در رمان «هما» شامل دو شاخص کلان خشونت‌های پنهان کلامی و غیرکلامی است. براین اساس، تحقیر، تهمت، توهین، تهدید، دروغ، طعنه و متلک ذیل شاخص کلان خشونت‌های پنهان کلامی قرار می‌گیرند. همچنین نادیده انگاشتن شخصیت زن، حمایت از رسوم غلط ازدواج، حمایت از تعدّد زوجات، خشونت جنسی، ریاکاری و ظاهرسازی ذیل شاخص کلان خشونت‌های پنهان غیرکلامی قرار می‌گیرند. کلیدواژه‌ها: جامعه، خشونت پنهان، رمان «هما»، زن، محمد حجازی.

^۱ دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران.

elham.ahmadi.dabir@gmail.com

^۲ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران. (نویسنده مسئول). koobranodehi@gmail.com

^۳ استادیار گروه روانشناسی، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران arastoomirani@gmail.com

۱- مقدمه

جامعه ایرانی مانند تمام جوامع بشری در مورد جایگاه زن حامل نگرش‌ها و پیش‌فرض‌های جنسیتی است. زنان ایرانی برای رسیدن به حقوق خود دوران پرفراز و نشیبی را پشت سر گذاشته‌اند. به‌عنوان مثال، دوران پهلوی، دوره گذر از سنت به مدرنیته برای زنان به حساب می‌آید. آموزش عمومی زنان، اشتغال، کشف حجاب و ... که برای زنان متوسط و بالای جامعه صورت پذیرفت، تأثیر زیادی بر زندگی آنان گذاشت (درتاج رابری، ۱۴۰۰: ۶۱). سیاست‌های مربوط به جنسیت و زنان و تحولاتی که در این زمینه در این دوران، به‌وقوع پیوست، در میان دوره‌های تاریخی ایران معاصر حائز اهمیت است. ورود رمان به ایران، مقارن با تغییرات ژرف اجتماعی از جمله ارائه تصویب‌های جدید از زن بود. این تغییرات ژرف در ادامه بسترساز وقوع تحولات مهمی در خصوص زنان و حقوق اجتماعی، مذهبی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی آنان گردید؛ به نحوی که در بسیاری از مواقع، تضييع حقوق زنان و اعمال خشونت علیه آنان نخستین و مهمترین پیامد و بازخورد این تغییرات به شمار می‌رفت، حال آنکه به نظر می‌رسید پیشرفت بشر در حوزه‌های فرهنگ، اقتصاد، سیاست و توجه به حقوق بشر، عاملی مهم در حراست و ثبات از حقوق از زنان باشد (واحدی‌زاده و دیگران، ۱۴۰۰: ۱۷).

«داستان‌ها با انعکاس هنجارها و ارزش‌های جامعه، نقش بسزایی در باز تولید هویت و جایگاه جنسیتی ایفا می‌کنند» (یاوری و دیگران، ۱۴۰۰: ۲۸). از چنین منظری رمان به بازنمایی و نشان دادن تصویر زن در جامعه کمک شایانی کرده است. اولین تصاویر زنان و بیان خواسته‌ها و مشکلات او در ادبیات ایران به دوره مشروطه و بعد از آن بر می‌گردد. هم‌زمان با تأسیس مدارس دخترانه جدید و تشدید فعالیت‌های نشریات، آگاهی و روشنگری زنان قشر متوسط و بالای جامعه عمق بیشتری یافت. این مسئله در ادامه پای رمان‌های اجتماعی را به کشور باز نمود. محمد حجازی به عنوان یکی از نخستین رمان‌نویسان ایرانی در دوره گذر از مشروطه و عصر پهلوی تصویری از زن را در نخستین رمانش «هما»، به تصویر می‌کشد که مانند کهن‌الگوی ایرانی، نمونه زنی خوب و نجیب

است. «هما»، نماینده دختران متجددی است که رفتارهایشان در تقابل با اخلاق سنتی قرار دارد.

حجازی سعی در تغییر نگاه سنتی بر زن دارد. به تعبیر دستغیب: «حجازی، عصر مشروطه را از جنبه منفی می‌نگرد و به تحولات رضاشاهی خوشامد می‌گوید» (دستغیب، ۱۳۸۴: ۱۳۰).

۱-۱- بیان مسئله

سازمان ملل، خشونت را چنین تعریف کرده است: هر نوع عملی خشونت‌آمیز است که بر اختلاف جنسیت مبتنی باشد و به آسیب یا رنج بدنی، جنسی یا روانی زنان بیانجامد یا احتمال منجر شدن آن به این نوع آسیب‌ها و رنج‌ها وجود داشته باشد؛ مانند تهدید به این‌گونه اعمال، زورگویی یا محروم‌سازی خودسرانه از آزادی، خواه در حضور عموم یا در زندگی خصوصی روی دهد. بر این اساس، خشونت علیه زنان پدیده‌ای است که زن به دلیل جنسیت خود، جنس مخالف (مرد) به او اعمال زور و حق وی را ضایع می‌کند. چنانچه خشونت در چارچوب خانواده و بین زن و شوهر باشد، خشونت خانگی تعبیر می‌شود و به هر نوع عمل یا احتمال رفتاری که به آسیب جسمی، جنسی، روانی یا محرومیت و عذاب منجر شود، خشونت علیه زنان گفته می‌شود (شربتیان و دیگران، ۱۳۹۶: ۵۱). با تشدید و تعمیق اعمال خشونت علیه زنان و وقوع رویدادهای بعضاً چالش برانگیز در حوزه زنان، نهادها و سازمان‌های متعددی با هدف حراست و حفظ حقوق زنان و نفی و نهی خشونت علیه آنان شکل گرفت. در این راستا، نویسندگان زیادی در قالب آثار نظم و نشر، به بررسی ماهیت خشونت علیه زنان، پیامدها و بازخوردهای آن در جوامع مختلف بشری مبادرت نمودند. در ایران نیز نویسندگان زیادی در این رابطه به خلق آثار مختلف اقدام نمودند.

مسئله اصلی در این میان، بررسی و تدقیق در خصوص زنانی است که مورد خشونت واقع شده‌اند. گذشته از آنکه ماهیت خشونت اعمال شده علیه زنان از نوع پیدا و یا پنهان باشد، ارائه دورنگاری از سرنوشت، شخصیت و اخلاق زنانی است که قربانی خشونت گردیده‌اند. در این راستا، رمان «هما» نوشته محمد حجازی، رمان‌نویس ایرانی را می‌توان

ذکر نمود که درونمایه‌های آن ترسیمی از چهره زنان خشونت‌دیده زنان ایرانی در دوران پهلوی اول است. اساساً آغاز نویسندگی حجازی با روی کارآمدن رضاشاه و شروع تحولات اجتماعی، مخصوصاً در حوزه زنان بود. رمان‌های حجازی که نامی زنانه داشتند، از جمله رمان‌های عامه‌پسندی است که زن و خشونت‌های تحمیل شده بر او را در جامعه آن روزگار به تصویر می‌کشد. دیگر مسئله هم آن است که اساساً بخش زیادی از افراد اهل مطالعه عمیقاً از رمان‌های مردم‌پسند تأثیر می‌پذیرند. رمان‌های مردم‌پسند، یکی از حوزه‌هایی است که خشونت علیه زنان در آن بازتاب داشته است و آثار حجازی نمونه‌ای از این نوع ادبیات است. در این (سبک) ادبیات (نویسنده) از طریق هم‌ذات‌پنداری با زنان قهرمان داستان که «قربانی بودن» را شرط بقا می‌دانند و برای تأیید شدن از سوی مردان به نقش «زن فداکار» در خانه تن می‌دهند و خشونت‌های پنهانی را که در زیر پوست جامعه بر زن تحمیل می‌شود به تصویر می‌کشد. محمد حجازی با به تصویر کشیدن تصویر زن در نخستین رمانش «هما»، همگام با تحولات جدید دوره پس از مشروطه و عصر پهلوی، زن را از کنج اندرونی به عرصه جامعه آورد و خشونت پنهانی را که ریشه در فرهنگ و سنت‌های جامعه داشت، به نمایش گذارد و موجب آگاهی فرهنگی و اجتماعی زنان سال‌های بعد از خود گردید. این رمان (اجتماعی)، نگاه جدیدی بر زن در رمان‌های بعد از خود ایجاد کرد.

۲-۱- اهمیت و ضرورت پژوهش

اهمیت این تحقیق از دو حیث قابل بررسی است. نخست، تصاویر ارائه شده از زنان ایرانی عصر رضاشاه است که مورد خشونت واقع شده‌اند و دوم، بازتاب خشونت‌های اعمال شده علیه زنان ایرانی در عصری است که به نوعی گام در راه مدرنیزاسیون ایران برداشته است. در خصوص بحث نخست، در رمان هما دو تصویر از زن دیده می‌شود: زن سنتی و زن مدرن. زن سنتی پایبند رسوم غلط و ظلم‌پذیر است. در مقابل، زن مدرن دارای هویت فردی است و سعی می‌کند در مقابل ظلم بایستد. زنان در رمان هما از نظر اقتصادی و عاطفی به مرد وابسته و محکوم به زندگی در جامعه‌ای هستند که زن جایگاهی در آن

ندارد. نویسندگان در این مقاله تنها به بررسی خشونت پنهان علیه زن در رمان «هما» می‌پردازیم.

۳-۱- پیشینه پژوهش

با بررسی و تدقیق در رابطه با پژوهش‌های صورت گرفته نویسندگان دریافتند اساساً پژوهش مستقلی که با موضوعیت «خشونت پنهان علیه زن در رمان «هما»» پرداخته باشد، نیافتند. این مسئله با تدقیق در منابع معتبر اینترنتی، مراجع علمی دانشگاهی (مگیران، نورمگز و...) و کتب کتابخانه‌ای حاصل گردید. با این حال برخی از مهمترین پژوهش‌های صورت گرفته مرتبط با موضوعیت خشونت علیه زنان به اجمال در زیر بررسی می‌شوند:

- محفوظی موسوی و دیگران (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان: «پیام‌های جهانی انعکاس خشونت علیه زنان در حکایت‌های الهی‌نامه عطار نیشابوری» به این نتیجه‌گیری دست یافتند که خشونت در الهی‌نامه در دو حوزه عمومی (جامعه) و خصوصی (خانواده) و به شکل آشکار و پنهان است و در چهار نوع؛ جسمی، جنسی، روانی و اقتصادی به کار می‌رفته است. در نهایت می‌توان نتیجه گرفت: ضعف مبانی قضایی در جامعه و حکومت باعث تشدید ظلم و خشونت علیه زنان می‌گردید. عطار با اختلاف طبقاتی و رسم و سنت اجتماعی غلط ستیز می‌کرد. او اعتقاد دارد زنان در صورت فراهم کردن شرایط و زمینه‌ها، مدارج کمال را بیشتر و زودتر از مردان طی می‌کنند. مانع پیشرفت آنان را تعصب افراد نسبت به خواهر و زن می‌داند.

- قربانی جویباری و حسینی (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان: «بررسی خشونت علیه زنان در ادبیات داستانی دهه چهل با تکیه بر چهار رمان (شوهر آهوخانم، سنگ صبور، شازده احتجاج، سووشون)» به این نتیجه‌گیری دست یافتند که بیشترین خشونت از نوع پنهان و آشکار در رمان شوهر آهوخانم دیده می‌شود و رمان‌های سنگ‌صبور و شازده احتجاج و سووشون به ترتیب در جایگاه‌های بعدی قرار دارند. عوامل متعددی در بروز این خشونت‌ها نقش دارند: فرهنگ، عرف و سنت‌ها، عقاید مذهبی، خانواده و نگرش مردسالارانه و ناآگاهی زنان از حقوق خود و... از جمله این علل به‌شمار می‌روند. طرح موضوع خشونت علیه زنان در رمان‌ها نشان می‌دهد که نویسندگان این دوره در جایگاه روشنفکران و مصلحان جامعه نگرش فمینیستی دارند و با اعتراض به سنت‌های

جنسیت‌زده حاکم و نقد سلطه پدرسالارانه و نمایش وضعیت نامطلوب اجتماعی و موقعیت فرودست زنان، سعی می‌کنند به دفاع از حقوق آن‌ها بپردازند.

- عاشقی قلعه و دیگران (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان: «خشونت علیه زنان در آثار داستانی نویسنده زن معاصر فریبا وفی» به این نتیجه‌گیری دست یافتند که فریبا وفی نویسنده‌ای رئالیست است که مهم‌ترین دغدغه‌اش مشکلات زنان است و داستان را بستری برای بیان مصائب زنان جامعه در نظر گرفته است. وی در داستان‌هایش از نگاه شخصیت‌های زن به جزئیات زندگی زنان و انواع خشونت اشاره کرده است. در این مقاله، نشان داده شد که زنان و دختران در اکثر داستان‌های فریبا وفی خشونت را تجربه کرده‌اند. نتایج حاکی از آن است که زنان داستان‌های او شخصیتی ایستا و راکد دارند و اغلب قربانی مردسالاری و خواسته‌های جامعه مردانه می‌شوند و در مقابل خشونت‌ها منفعل هستند. بعضی از این زن‌ها منزوی شده و سکوت اختیار کرده‌اند و دچار بحران‌های روحی و روانی شده و بعضی دیگر دچار آسیب‌های اجتماعی شده‌اند.

- رحمانی و کمار (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان: «خشونت علیه زنان در رمان جای خالی سلوچ و رمان گودان» به این نتیجه‌گیری دست یافتند که دولت‌آبادی و پرم چند از داستان‌نویسان واقع‌گرا در دوره معاصر ادبیات ایران و هند هستند که در زمینه داستان کوتاه، رمان، نمایشنامه و غیره آثار برجسته‌ای از خود به جا گذاشته‌اند. یافته‌ها نشان داد که هر دو نویسنده رویکرد مشابهی به مقاومت در برابر ظلم داشته‌اند.

- رهیاب بلخی (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان: «خشونت علیه زنان در رمان‌های خالد حسینی» به این نتیجه‌گیری دست یافت که خالد حسینی در رمان‌های خود انواع و اقسام خشونت، خشونت‌های خانوادگی و اجتماعی که منجر به خشونت‌های فیزیکی و رفتاری نیز می‌شود، لت و کوب، دشنام دادن، توهین و تحقیر ازدواج اجباری و ... را به تصویر کشیده و تفاوت‌ها و شباهت‌ها را در آثار خود به نمایش گذاشته است.

هدف اصلی و نخست مقاله کنونی بررسی رمان «هما» اثر محمد حجازی و ارائه تصاویری از خشونت علیه زنان است.

۴-۱- روش پژوهش

این مقاله به روش توصیفی - تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای (روش جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات) تألیف شده است.

۵-۱- مبانی نظری پژوهش؛ خشونت علیه زنان (با تأکید بر خشونت پنهان)

ستم‌های بازمانده در روزگار ما علیه زنان، میراثی ناشی از سابقه نگاه ابزاری، جنسی و تسلط و تملک مرد بر زن است. خشونت‌های بازمانده در روزگار نوین را می‌توان در قالب‌هایی دسته‌بندی نمود. این خشونت‌ها طبیعتاً به موازات جامعه، در آثار ادبی نیز منعکس می‌شوند (فرهادی محلی، ۱۳۹۹: ۱۳). به‌طور کلی خشونت به دو دسته آشکار و پنهان تقسیم می‌شود. در جوامع سنت‌گرا به‌طور معمول هر گونه تشخیص مستقل برای فرد، به‌ویژه زن را به رسمیت نمی‌شناسند و ارزش‌ها همواره بر محوری یکنواخت دور می‌زند که در این محور کمتر کسی امکان می‌یابد شخصیت مستقل خویش را بروز دهد (فلاحی رستمی، ۱۳۹۹: ۳۷). به همین علت ارزش‌هایی همچون مطیع بودن، ناتوانی و اختفای شخصی حقیقی به انواع گوناگون در هیأت فرهنگ بازدارنده متجلی می‌شود. با نهادینه کردن خشونت ساختاری و درونی کردن خشونت فرهنگی، خشونت مستقیم نیز به صورت خشونت نهادینه شده (خشونت پنهان) در جامعه وجود خواهد داشت و به‌عبارت دیگر آن‌جایی که فرهنگ خشونت وجود دارد، خشونت نیز امری طبیعی تلقی می‌شود (رحمانی و کمار، ۱۳۹۶: ۱۷۳). خشونت نهادینه شده که در قالب خشونت پنهان علیه زن مورد بررسی قرار می‌گیرد، خود به خشونت کلامی و خشونت غیرکلامی تقسیم می‌شود. خشونت غیرکلامی به انواع مختلفی از جمله: خشونت فیزیکی، جنسی، عاطفی، مالی، روانی و اجتماعی طبقه‌بندی می‌گردد. «باورهای مردسالار حاکم بر جامعه این خشونت‌ها را طبیعت مرد می‌داند و سعی در توجیه آن دارد و گاهی رنگ و سیاق اخلاقی و ناموسی به آن می‌دهد» (دانش و دیگران، ۱۳۹۶: ۴۹). خشونت‌های غیر کلامی علیه زنان در رمان «هما»، خشونت اجتماعی است که شامل نادیده انگاشتن شخصیت زن، حمایت از رسوم غلط ازدواج، حمایت از تعدد زوجات، خشونت جنسی و ریاکاری است.

۲- بحث و بررسی

۲-۱- محمد حجازی

محمد حجازی (مطیع‌الدوله) (۱۳۵۲ - ۱۲۷۹) از نویسندگان معاصر در تهران به دنیا آمد. وی فرزند نصرالله مستوفی، مستوفی دربار قاجار بود. از پنج سالگی نزد پدرش، وزیر لشکر، مقدمات فارسی و عربی و فرانسوی را آموخت و تا چهارده سالگی در مدرسه سن لویی به تحصیل پرداخت (صادق‌زاده و عابدینی، ۱۳۹۸: ۱۳۰). بعد از مرگ پدرش در پانزده سالگی مسئولیت و سرپرستی خانواده را بر عهده گرفت و برای آنکه شیرازه زندگی از هم ننگسلد در همان سال به خدمت پست تهران درآمد. در نخستین ایام خدمت به ترجمه نوشته‌ای برای آقای «مولیتور» از زبان فارسی پرداخت. حجازی سال‌ها در اروپا به تحصیلات عالی پرداخت و از طرف وزارت پست دستور داشت تلگراف بی‌سیم را بیاموزد تا بتواند در ایران تدریس کند. وی در وزارت‌خانه پست تا مقام مدیرکلی خدمت کرد و به سمت ریاست دفتر وزارت مالیه منتقل شد. او مدتی هم در اروپا از محصلان اعزامی از ایران سرپرستی می‌کرد. سمت‌های دیگر حجازی، مدیر کل اداره انتشارات و تبلیغات، معاونت نخست‌وزیری و چندین دوره سناتور انتصابی و انتخابی تهران بود. در شرح رجال سیاسی از محمد حجازی به‌عنوان یک دولتمرد یاد شده است. حجازی در سیاست نفوذ داشت و در زمان محمدرضا شاه به کرسی سنا رسید و به وسیله او خیلی از افراد، صاحب جاه و جلال شدند. نطق‌های محمدرضا شاه توسط او نوشته می‌شد (عیسی‌زاده حاجی‌آقا، ۱۳۹۸: ۱۹۲-۱۹۳).

حجازی داستان نویسی را با هما (۱۳۰۷) آغاز کرد. آثار حجازی به سه گروه تقسیم می‌شوند: رمان‌ها، داستان‌های کوتاه، مقاله‌ها و نوشته‌های پراکنده، ولی شهرت حجازی بیشتر برای رمان‌های هما (۱۳۰۷)، پریچهر (۱۳۰۸) و زیبا (۱۳۱۱) است. قهرمان این رمان‌ها همه از طبقه متوسط شهرنشین‌اند. (کامشاد، ۱۳۹۹: ۱۱۴) وی رمان‌هایش را حول مفاهیمی همچون: سرنوشت، سیرت و اخلاق شخصیت‌های مونث نوشت و کوشید با انتخاب اسامی پرجاذبه زنانه برای آثارش، توجه طبقه متوسط و متجدد روزگار خود را جلب کند (میرعابدینی، ۱۴۰۰: ۲۲۳)؛ اما این جاذبه ظاهری در درونمایه خود چهره‌های

سیاهی از خشونت علیه زن را در رمان‌هایش نشان می‌دهد. از دیگر آثار محمد حجازی هزارسخن، آینه، ساغر، آهنگ، نسیم، محمودآقا را وکیل کنید، آرزو، میهن و... است. کتاب راز دوستی اثر مارکوس سیروس سیاستمدار و فیلسوف و خطیب رومی، رویا نوشته زیگموند فروید، شادکامی نوشته جان بی و گایزل، کتاب حکمت ادیان نوشته جوزف گر از جمله آثاری است که محمد حجازی آن‌ها را ترجمه کرده است. در پایان آنکه حجازی جایزه سلطنتی کتاب سال را در سال ۱۳۳۲ به خاطر رمان سرشک گرفت. همچنین نشریه «ایران امروز» را در مدت سه سال به صورت ماهیانه ولی نامرتب نشر می‌کرد که جزو مجلات ادبی و سیاسی ایران با مدیریت ایشان بود (آرین پور، ۱۳۸۷: ۷۱-۷۲). سرانجام در سال ۱۳۵۲ در حالی که از صحنه ادبیات بیرون رفته و شهرت خود را از دست داده بود، درگذشت.

۲-۲-هما

داستان «هما» مثلی عاشقانه است. حسنعلی خان که رئیس وزارت مالیه است با وجود داشتن همسر، سرپرستی زن و دختر دوست مرحوم خود «هما» را نیز بر عهده می‌گیرد. این سرپرستی کم‌کم به عشق حسنعلی به هما می‌انجامد. هما که اکنون جوانی ۲۱ ساله است، خواستگاری تاجر و تحصیل کرده به نام منوچهر دارد. عشق حسنعلی و منوچهر به هما ماجرای اصلی این رمان است.

۲-۳- بررسی خشونت پنهان علیه زن در رمان هما (با تأکید بر خشونت‌های پنهان

کلامی)

۲-۳-۱- تحقیر: تحقیر جنبه‌های گوناگون فردی، اجتماعی و فرهنگی را شامل می‌شود. فرهنگ در جامعه می‌تواند خشونت را بازتاب و گسترش دهد. در فرهنگ جامعه ایرانی، نمونه‌هایی از تحقیر را می‌توان مشاهده نمود. زن برای حفظ نظام خانواده، سعی در تحمل رفتار و کلام تحقیرآمیز دارد. به قول یکی از نویسندگان: «زن ایرانی مهارت فراوانی در تحمل هرگونه تحقیر و سرزنش دارند (حجازی، ۱۳۹۴: ۵۵). تحقیر همیشه به صورت مستقیم اتفاق نمی‌افتد. گاهی برای بالابردن ارزش شخصی، شخص دیگری را با

جملات خود خرد می‌کنند و هدف آن تخریب و ترور شخصیت است. در رمان «هما» می‌بینیم منوچهر که خواهان هماست و دارای همسر و فرزند است، برای به دست آوردن دل هما، همسر اولش را این‌گونه تحقیر می‌کند: «صد مثل او (همسر اول منوچهر) ارزش یک موی تو را ندارد» (حجازی، ۱۳۹۹: ۱۱۰). همچنین، در رمان «هما» دو نوع زن وجود دارد. اول، زنانی که از سواد بی‌بهره‌اند و پایبند قوانین سنتی مردسالار هستند و دوم، زن مدرن و تحصیل‌کرده که نمی‌تواند سنت‌های رایج و قوانین مردسالارانه را بپذیرد. هما، زنی تحصیل‌کرده است در جامعه سنتی مردسالار، نگاه او به تحقیر متمایز از یک زن سنتی است. او خود را شایسته تحقیر نمی‌داند و مقابل این تحقیر زبان به اعتراض می‌گشاید. به عنوان مثال وقتی شیخ حسین برای تحقیر هما او را در حضور مأمور روس «سلیطه» می‌خواند، ناراحتی خود را از تحقیر این‌گونه ابراز می‌کند: «هما با یک ناله دلخراش و عجز و بیچارگی به قنسول روی کرد و گفت: آخ... این بی‌شرافت به من فحش می‌دهد!» (همان: ۱۶۳).

۲-۳-۲-تهمت: از دیگر موارد خشونت پنهان، افترا و تهمت است. این عامل نیز برای کنترل رفتار دیگران بسیار مورد استفاده قرار می‌گیرد. یکی از ویژگی‌هایی که برای زنان، متصور شده‌اند، خدعه‌گری و فریب‌کاری است. صفت فریبکاری بخشی از هویت زن ایرانی را می‌سازد و اصطلاح مکر زنانه در فرهنگ عامه برای آن به کار برده می‌شود. در فرهنگ جامعه سنتی، مردان نقش مدیریتی را ایفا می‌کنند و همواره زنان را متهم به خدعه و نیرنگ می‌سازند. بنابراین، تصویری که از گذشته باقی مانده است تهمت فریبکاری و ظاهرسازی و مکر زنانه است که به زن اطلاق می‌شود تا او را خلع سلاح کرده و مطابق میل خود در آورد. به عنوان مثال، وقتی مردی با جواب منفی زنی روبرو می‌شود، زن را متهم به خیانت و فریبکاری و ظاهرسازی می‌کند. در رمان «هما» وقتی هما به منوچهر جواب منفی می‌دهد؛ منوچهر او را متهم به خیانت می‌کند: «هما دیگری را دوست می‌دارد و قلبش را به دیگری داده! رقیب! که به صورت انسان درمی‌آید، رقیب! کیست و کجاست؟» (همان: ۳۸). در رمان «هما» منوچهر با اینکه خود دروغ گفته و زن اولش را از هما پنهان کرده، هما را به فریبکاری و خیانت متهم می‌کند. وقتی هما می‌فهمد منوچهر

همسر دارد، از ازدواج با او امتناع می‌کند. منوچهر در جواب، به عوض شرمندگی هما را متهم به خیانت می‌کند: «نمی‌توانم باور کنم تو (هما) دروغ گفته باشی، تو خیانت کرده باشی شاید چشم و گوش من اشتباه دیده و شنیده ولی عقلم قبول نمی‌کند» (همان: ۳۹). در ادامه، منوچهر برای دلداری خود و دادن عذاب وجدان به هما او را به ساختگی بودن و عشق دروغین متهم می‌کند: «این همه حرف‌ها و راز و نیازها همه ساختگی بود؟ این عشق که آن همه قیمت برای آن می‌گذاشتی مثل حباب بر آب خاموش شد؟ دیگری...» (همان: ۳۹). در واقع، مردان کماکان، زیر سایه سال‌های متمادی مردسالاری، زنی را که نتوانند به دست آورند، متهم می‌کنند.

یکی دیگر از اتهاماتی که مرد به زن می‌زند تا خودش را بدون نقص و زن را متهم به آن کند، ظاهرسازی است. از آن جایی که در فرهنگ ذهنی ما زن مظهر حيله و فریب است در مواقعی که زن مطابق نظرش رفتار نمی‌کند، زن را به تظاهر و ریاکاری متهم می‌کند. به‌عنوان مثال، در رمان «هما» منوچهر هما را به ناراستی متهم می‌کند: «عشقت راستی و محکم نبود. عشق این پرده پوشی‌ها را ندارد» (همان: ۴۲). از جمله اتهام‌های دیگری که مرد به زن نسبت می‌دهد تا برنده باشد، تهمت به خیانت و بی‌عفتی است. مرد، زن را به دلیل پشیمانی از ازدواج متهم به خیانت می‌کند. به‌عنوان مثال، وقتی هما از ازدواج با منوچهر پشیمان می‌شود، او را متهم به خیانت و بی‌اخلاقی می‌کند: «دیگری را دیده و بر من ترجیح داده‌ای، این بود آن همه اخلاق و درستی که نشان می‌دادی!» (همان: ۴۲). مرد برای اینکه خود را توجیه کند که مقصر همواره زن است و خود را خوب جلوه دهد، به زن تهمت ناروا می‌زند. منوچهر با اطمینان، هما را که دیگر علاقه‌ای به ازدواج با او را ندارد به وجود شخص سوم متهم می‌کند: «هزار گونه حدس زدم، ولی همیشه به این اعتقاد برمی‌گردم که دیگری در کار پیدا شده، او را بر آن ترجیح می‌دهد» (همان: ۵۰).

جالب این‌جاست که منوچهر خود پنهان‌کاری کرده و هما را با وجود داشتن همسر بازی داده است، ولی وقتی هما ماجرا را می‌فهمد و نمی‌خواهد بازیچه باشد، متهم به ظاهرسازی می‌شود: «هما مرا گول زده آنقدر که می‌گفت مرا دوست نمی‌داشت آن همه صداقت و درستی که بروز می‌داد ظاهرسازی بود. آن رأفت و مهربانی دروغ بود والا حاضر نمی‌شد مرا دچار همچنین رنجی کند. می‌داند من گرفتار چه دردی هستم و خودش

راحت است» (همان: ۱۱۶). در این جامعه، سنت و فرهنگ است که زن را به فریب، پنهانکاری و نقشه کشیدن پشت پرده متهم می‌کند. به‌عنوان مثال، وقتی هما از بیم تعرض و دست‌درازی شیخ حسین که می‌خواهد به زور هما را به عقد خود درآورد فرار می‌کند، شیخ حسین، مادرِ هما را متهم به فراری دادن هما می‌کند: «تزویر و تقلب بس است، زن شرعی مرا کجا فرستادی؟» (هما: ۱۶۱)

۲-۳-۳- توهین: از دیگر مصادیق خشونت کلامی، توهین و ناسزاگویی است. مرد در جامعه سنتی، گاه زن را مقصر یا شریک اشتباهات می‌داند و زبان به ناسزا و دشنام بر او می‌گشاید. زن سنتی در مقابل این نوع خشونت سکوت می‌کند. در رمان «هما» شیخ حسین که به خاطر تعرضش به هما، خود باعث فرارِ هما می‌شود، ولی در این ماجرا، مادرِ هما (طلعت) را مقصر می‌داند و به او دشنام می‌دهد: «طلعت خانوم را مسئول و شریک جرم دانست و ازهیچ گونه بی‌احترامی و دشنام فروگذار نکرد. مادر بیچاره گریه می‌کرد» (همان: ۱۶۱). حجازی سعی می‌کند در نوشتار خود نهایت ادب را به خرج دهد و به این دلیل کلمات نامناسب در رمان «هما» اندک به چشم می‌خورد. دستغیب در کتاب «پیدایش رمان فارسی» وسیله ستیز محمد حجازی را با جامعه اخلاقیات و احساسات می‌داند (دستغیب: ۷۱) به این سبب است که در چارچوب نویسندگی حجازی کلمات توهین آمیز به ندرت دیده می‌شود.

دشنام و توهین یکی از ابزارهایی است که شخص برای کنترل دیگری، در هر جامعه‌ای از آن بهره می‌گیرد. به تبع، مردان نیز برای کنترل زنان از این نوع خشونت استفاده می‌کنند. مردان که در مقابل خود پیشتر، زنان سنتی را دیده اند؛ اگر زنی را که بخواهد از حقتش دفاع کند و در مقابل خشونت سکوت نکند را مشاهده کنند، از کلمات توهین آمیز نسبت به او استفاده می‌کنند. در رمان «هما» شیخ حسین برای اینکه هما در مقابلش ایستادگی کرده و مطابق میلش رفتار نکرده است، به او توهین می‌کند: «امروز صبح از خانه فرار کرده که انتقام حسنعلی خان را بگیرد. بعید نمی‌دانم قتل هم بکند. همه چیز از این «سلیطه» برمی‌آید» (همان: ۱۶۳).

۲-۳-۴- تهدید: از دیگر مصادیق خشونت کلامی تهدید است. تهدید می‌تواند توان انجام کار را از دیگری بگیرد و بازدارندگی ایجاد کند. «تهدید» از جمله عواملی است که احساس امنیت زنان را در محیط خانه [و جامعه] در معرض خطر قرار می‌دهد (دانش و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۴). غالباً زنانی که تهدید می‌شوند تبدیل به اسیرانی می‌شوند که جرأت انجام کاری غیر از پذیرش درد را ندارند. اساساً تهدید اگر چه می‌توانست زنان سستی در جامعه حجازی را از انجام کارهایی که مطابق میل مرد نبود بازدارد ولی در جامعه کنونی با تشکیل قانون‌های حمایتی و سطح دانش زنان، مقابله زنان با این خشونت بیشتر است. در رمان «هما» شیخ حسین، هما و طلعت [مادرهما] را تهدید می‌کند اگر برخلاف میل او عمل کنند به زندان می‌روند: «اگر جرأت دارید، از این خانه بیرون بروید تا ببینید چطور فوراً به حبس خواهید رفت» (همان: ۱۵۹). تهدید، عامل ترس و خشونت روان است که یا زن را مطیع می‌کند و یا او را از خانه فراری می‌دهد. هما که می‌ترسد شیخ حسین به او تجاوز کند از خانه فرار می‌کند. شیخ حسین از این بابت خشمگین است و با تهدید به مادر هما می‌گوید: «الان می‌روم [هما را] هر کجا هست پیدایش می‌کنم و مثل سگ به خانه می‌کشم» (همان: ۱۶۲).

۲-۳-۵- دروغ: دروغ‌گویی یکی دیگر از شاخصه‌های خشونت‌های کلامی است. دروغ، پایه فریبکاری است. مردان در جامعه مردسالار عصر حجازی، به دلیل عدم حمایت قانون و جامعه از زن، برای پیشبرد اهداف خود به دروغ متوسل می‌شدند و در بیشتر موارد زنان را مورد سوء استفاده مقاصد شوم خود قرار می‌دادند. در واقع، حجازی سعی دارد در «رمان هما» علاوه بر نشان دادن خشونت کلامی دروغ، تبعات اجتماعی آن را نیز به تصویر بکشد. در رمان «هما» شیخ حسین برای به دست آوردن هما، با دروغ، هما را لفظاً به عقد خود در می‌آورد بدون این که هما بداند این جواب مثبت، برای این است که به عقد شیخ حسین درآید. هما برای آزادی حسنعلی که در زندان است به شیخ حسین پناه آورده است و برای آزادی حسنعلی از او کمک می‌خواهد ولی شیخ به عوض کمک، او را به عقد خود در می‌آورد: «تو که هما خانم هستی چه به من می‌دهی؟ هما گفت: جانم را بخواهید می‌دهم. شیخ پس از اندکی تفکر گفت: قول دادی؟ هما گفت: بله، بله. (شیخ حسین گفت: الحمدلله، عمل ختم شد. بله دادی! طلعت خانم فریاد کرد که نخیر، بله نداده! هما با کمال

تعجب به مادرش رو کرد و گفت: چرا بله دادم. البته اگر خان‌عمو جانم را خلاص کند جان من را خریده. شیخ دنباله حرف خود را گرفت و گفت الحمدلله عمل ختم شد. هما زن من است! طلعت خانم فریاد کنان می گفت: خدا نکند، با این ریش و هیئت... بچه گُل من... دهان هما از تعجب باز ماند و حرفی پیدا نمی کرد» (همان: ۱۵۸)

هما از خانه شیخ فرار می کند و به کنسولگری روسیه پناه می آورد. شیخ دوباره در مقابل جواب کنسول هما را زن خود می خواند و به دروغ خود ادامه می دهد که «زبان شیخ به لکنت افتاد. رنگش پرید. گفت: خیر... همین است که گفتم... این... عیال من است. بازهما فریاد کرد که بخدا دروغ می گوید تا دیشب این خائن خودرا دوست ما قلمداد می کرد و به تقلب ما را به خانه خود برده بود» (همان: ۱۶۳).

۲-۳-۶- **طعنه و متلک:** طعنه و متلک یکی از مصادیق خشونت‌های کلامی است که با هدف تخریب شخصیت فرد به کار می رود. استفاده از این خشونت، تنها اختصاص به مردان ندارد و در برخی مواقع زنان نیز از این نوع خشونت علیه زن دیگر استفاده می کنند. از طرفی، زنان سستی در عصر نویسنده تنها به خوشبختی خود فکر می کنند و از بین رفتن زندگی زنان دیگر برایشان اهمیتی ندارد. در جامعه امروزی این خشونت بنا به پیشرفت جامعه و تغییر تفکر زنان، شکل دیگری به خود گرفته است. در رمان «هما» حسنعلی خان که فهمیده است هما، منوچهر را دوست دارد و پنهانی با او در ارتباط است، با وجود اینکه در عصر نویسنده زنی حق ارتباط با هیچ مردی را نداشته و حق عشق را ندارد، با متلک به طوری که هما بفهمد، از ارتباط آن دو پرده بر می دارد: «حسنعلی خان که همه خیالش به یک نقطه متوجه بود با تبسم محزون گفت: لابد منوچهر خان به تو اطلاع داده...» (همان: ۳۵) همان‌طور که پیشتر گفته شد زنان نیز از این خشونت علیه یکدیگر برای کنترل کردن و تخریب شخصیت زنان دیگر استفاده می کنند چنانکه در رمان، مادر هما که با وجود داشتن همسر اول منوچهر، موافق ازدواج هما و منوچهر است و از مادر منوچهر که ماجرای داشتن همسر اول را برای هما فاش کرده است؛ ناراحت است با متلک منوچهر را به داشتن چنین مادری تبریک می گوید: «این خبر را آن پیر زال داده. عجب پسرش را

دوست دارد. باید منوچهر خان را به داشتن یک هم چنین مادری تبریک بگویم» (همان: ۱۱۳).

۲-۴- بررسی خشونت پنهان علیه زن در رمان هما (با تأکید بر خشونت‌های پنهان

غیرکلامی)

۲-۴-۱- نادیده انگاشتن شخصیت زن: زنان سنتی اغلب به صورت موجوداتی ضعیف و وابسته تعریف شده‌اند. وظیفه این زنان تأمین خواسته‌های مرد و در خدمت او بودن است. بر این اساس آنچه در رابطه با زنان سنتی برجسته می‌نماید، انفعال و روحیه سازش آن‌ها در برابر مردسالاری است. این در حالی است که غالباً یکی از عوامل تعیین‌کننده تصمیم‌گیری در خانواده، استقلال مالی است. این باورهای مربوط به نقش‌های جنسیتی از دیرباز در تفکر نظام خانواده و جامعه قرار داشته است و چون زن، استقلال مالی نداشته و به مرد وابسته بود بنابراین اختیاری برای تصمیم‌گیری در خانواده و به‌طور گسترده‌تر در جامعه نداشته است به عبارت دیگر مردان تصمیم‌گیرنده و تعیین‌کننده مسیر زندگی بوده‌اند (بخشی، ۱۳۹۸: ۵۵).

در رمان «هما»، حسنعلی خان بنا بر مسئولیتی که در نگهداری هما و مادر هما عهده‌دار شده است خود را مسئول انتخاب همسر برای هما می‌داند: «آخرین تکلیف من این است که شریک عمرش را لایق و شایسته انتخاب کنم» (حجازی، ۱۳۹۹: ۱۴). این در حالی است که در ازدواج دختر بعد از مرد، تصمیم‌گیرنده مادر او است. چنانکه در رمان «هما» منوچهر که دل‌باخته هماست به این موضوع اذعان می‌کند: «اگرچه تقصیر تو هم نیست؛ تو را هم مادرت، شوهر می‌دهد» (همان: ۱۰۲) حتی مردی که می‌خواهد بر خلاف جریان آب شنا کند و برای زن ارزش قائل باشد نیز در ذهن خود، همان تفکر سنتی را می‌ستاید. به عنوان مثال، در رمان «هما» حسنعلی سمبل مردی است که برای زن ارزش قائل است ولی در ذهنش تفکر مردسالار را تحسین می‌کند: «خوش به حال کسانی که زن را مانند اشیا می‌خرند و به روحيات اهميت نمی‌گذارند و به تصرف جسم خشنود و راضیند» (همان: ۱۱) این اعتقاد به کهنتری زنان از دیرباز و در تمامی جوامع بشری وجود داشته است.

زنان ایرانی برای به دست آوردن هویت زنانه‌شان هم زمان با عصر مشروطه ایستادگی کرده تا از حقوق اصلی‌شان برخوردار شوند. در آن عصر هنوز تفکر مردانی که خود به ظاهر برای مدرنیته و عبور از سنت قدم‌هایی بر می‌داشتند نیز برابری زن و مرد نبود. به عنوان مثال، حسنعلی که نمونه مرد تحصیل کرده و مدرن است در ذهن خودش زن را مانند موجودی غیر از انسان می‌بیند. زن را موجودی می‌بیند که رضایت او اهمیتی ندارد: «هما دیگری را دوست می‌دارد و دلش جای دیگریست. فرقی در کامیابی من نمی‌کند، پیش خودش هر چه می‌خواهد خیال کند، به حال من چه اثری دارد؟ این اشخاص که زن را می‌خرند و هیچ اعتنایی به احوال و روحیه او نمی‌کنند چه ضرری می‌برند؟ آیا از خوردن جوجه باید ناراحت شد؟ آیا باید قبلاً رضایت جوجه را تحصیل کرد؟ از همین جا به شهر بر می‌گردم و آن را در اتومبیل می‌گذارم و با خود می‌برم» (همان: ۷۹).

پرداخت هزینه‌های زندگی توسط مرد، باعث می‌شود مدیریت زندگی را به دست گرفته و زن را در تصمیمات خود مشارکت ندهد و عقاید خود را بر او تحمیل کند. هما که زنی مدرن و امروزی است این مسئله را به منوچهر این گونه بیان می‌کند: «هما به خنده گفت: پول برای چه می‌دهی، مگر می‌خواهی مرا بخری؟» (همان: ۹۵). از طرفی، مسئولیت تصمیم برای ازدواج با مرد است و زن تابع او است. منوچهر تصمیم می‌گیرد که هما در چه زمانی با او ازدواج کند: «منوچهر گفت: در این صورت باید همین هفته عروسی کنیم. هما از شنیدن این حرف تکان خورد»... (همان: ۴۳). این موضوع، یک اصل کلی است، زن حقی برای انتخاب ندارد، فقط کافی است مرد تصمیم بگیرد. منوچهر تصمیم گرفته است و هما چاره‌ای جز پذیرش ندارد. «هما بخواهد یا نخواهد زن من خواهد بود، دیگر تصمیم گرفته‌ام» (همان: ۱۲۰). «پدیده شیء‌وارگی خصوصاً در رابطه با نگاه ابزاری به زن در جامعه قابل مشاهده است» (صمیمی و دیگران، ۱۳۹۹: ۴-۵).

زنان در رمان، حتی اختیار نام خود را نداشته‌اند و با ازدواج، شوهر می‌توانست نام دیگری را بر او بگذارد. چنانکه در بخشی از رمان «هما»، علاف که مردی سالخورده و دارای همسر و فرزند است، دختر فراری را بدون رضایت دختر، به عقد خود درمی‌آورد و اسم دختر را به خواست خودش تغییر می‌دهد: «اسمش را عوض کرده»، «خدا داده»

گذاشته‌ام. حالا این دهاتی‌ها آمده‌اند و به عوض ممنونیت، از من، پول مطالبه می‌کنند» (همان: ۹۰). هرگاه از تعداد قلیل زنان تربیت شده پایتخت صرف‌نظر کنیم و نظری به حالت اجتماعی اکثریت زنان در جامعه بیندازیم و از نقطه‌نظر عمومی منزلت آنان را بسنجیم، می‌بینیم که زن در ایران مانند جماد یا آلتی از ادوات منزل است، نه دارای شخصیت و مزیتی است و نه صاحب منزلتی و حیثیتی. در رمان هما، نویسنده بی‌هویتی زن را اینگونه نشان می‌دهد: «حسنعلی خان با تأسف به دختری که به او پناه آورده ولی چشمش به دهان پدر و مادر و علاف و طلبکار (سیدابوالقاسم) است که می‌خواهند او را جای طلب به یکی از این مردها (علاف و طلبکار) بفروشند؛ نگاه می‌کند. «دختر نُه - ده سال دارد ولی از فرط لاغری و ضعف مثل طفل هفت ساله به نظر می‌آید. انگشت‌هایش کمی از پای گنجشک کلفت‌تر است دائم اشک می‌ریزد چون خیال می‌کند بالاخره به یکی از این مردها فروخته خواهد شد» (همان: ۹۱).

زن در رمان، مانند کالایی است که به فروش می‌رسد. در رمان «هما» پیرمرد دختر کوچک را جای مالیات به سید ابوالقاسم می‌فروشد: «بیچاره نمی‌توانسته این مالیات را بپردازد، پس از کشمکش‌های بسیار، قرار می‌شود سید ابوالقاسم دختر او را که به قول خودشان نه یا ده سال دارد، تزویج کند و مالیات را خود، از جیبش بدهد» (همان: ۸۹). حتی حسنعلی خان که دختر را از ازدواج اجباری نجات می‌دهد، او را مانند سوغات به - عنوان کنیز به معشوقه‌اش (هما) پیشکش می‌کند. «به نظرم رسید این بچه بی‌گناه را از شر بهائیم خلاص کنم و به‌عنوان سوغات و چشم‌گشای عروس برایم بفرستم» (همان: ۹۱). تصویر این رمان از زن سنتی، یک موجودی است که از خود هویتی ندارد، به خرید و فروش می‌رسد و منفعل است.

از آنجایی که نویسندگان هر عصر در نوشته‌های خود فکر، فرهنگ و عُرف جامعه را بازتاب می‌دهند، نویسنده در رمان «هما» از عُرف و قانون نانوشته‌ای صحبت می‌کند. حسنعلی خان در رمان «هما» می‌گوید: «طفل ۱۲ ساله ناچار مال‌التجاره است که به خرید و فروش می‌رسد» (هما: ۱۰۴). اما کسانی که تحصیل کرده‌اند این خشونت را نمی‌پذیرند. هما که نمونه زنی تحصیل‌کرده است که این خشونت را تاب نمی‌آورد و فریاد می‌زند:

«زن را می‌خرید و می‌فروشید. حسن شخصیت و امنیت را در او می‌کشید و بین انسان و حیوان یک جنس مخصوصی می‌سازید که مادران شما می‌شوند» (همان: ۱۱۱).

«هما» که نمونه‌ی رمانی اجتماعی است نشان‌دهنده‌ی زنانی نیز است که بر خشونت علیه خود فریاد زده و حقوقشان را می‌طلبند.

۲-۴-۲- **حمایت از رسوم غلط ازدواج:** در رمان «هما» به لحاظ فرهنگی و رسوم اعتقادی با دو نوع زن مواجه می‌شویم؛ زن سنتی و زن مدرن. ویژگی بارز زنان سنتی پایبندی به سنت‌ها و عرف مرسوم و عمل کردن طبق آن‌هاست. این زنان هیچ‌گاه قدمی از محدوده‌ی قوانین فکری و سنتی حاکم بر زندگی خود فراتر نمی‌نهند و قدرت برهم زدن و یا گسستن از آن‌ها را ندارند. التزام به رعایت سنن مقبول از سوی زنان سنتی درد و حوزه‌ی پایبندی به سنن و رسوم مذهبی و پایبندی به رسوم ازدواج است. زنان سنتی به ناچار تابع سنت‌های خانوادگی و اجتماعی هستند و عدول از این اصول و ارزش‌ها را نوعی هنجارشکنی می‌دانند (عظیمی و صادقی، ۱۴۰۰: ۱۸۲-۱۸۴). زن مدرن بر خلاف زنان سنتی، دارای ویژگی‌هایی چون تساوی طلبی و استقلال‌طلبی هستند و در پرتو نگرش آگاه، نابرابری‌های حاصل از نظام مردسالار را بر نمی‌تابند و با مقابله با نظام مردسالار و سنت‌های نادرست فرهنگی در اثبات هویت خویش می‌کوشند (همان: ۱۸۷) در سنن ازدواج ایرانیان در گذشته کسی که خواستگار زن می‌بود، فقط به ملاحظه‌ی ثروت و عزتی بود که در پدر یا برادر او مشاهده می‌کرد و در عین حال دختر را خود نمی‌دید. بدون اطلاع دختر، او را نامزد می‌کرد؛ بدون اینکه اسم نامزدش را تا قبل از عقد شنیده باشد (ساروخانی، ۱۴۰۰: ۱۸۶).

در رمان «هما» وقتی دختر برای فرار از ازدواج اجباری به خانه‌ی علاف پناه می‌آورد بدون اینکه از او سوال کنند یا حق انتخابی داشته باشد او را به عقد خود درمی‌آورند و دختر باید این را بپذیرد: «دختر به خانه علاف همسایه پناه برده و علاف او را به عقد خود درآورده است» (همان: ۸۹).

یکی دیگر از رسوم ازدواج این بوده است که دخترعمو و پسرعمو را در نوزادی به نام هم نامزد می‌کردند. در رمان «هما» طلعت ماجرای ازدواج رقیه و حسنعلی‌خان را برای هما

تعریف می‌کند که بنا بر رسم و رسوم حسنعلی خان باید با دخترعمویش ازدواج می‌کرد: «وقتی پدرت مرا گرفت، حسنعلی هم، به حکم پدرش به زنجان رفت و دخترعمویش را که از گهواره نامزدش کرده بودند عروسی کرد و به تهران آورد» (همان: ۴۵). در تحلیل این موضوع بایستی اذعان داشت اساساً زنان ایرانی، به خصوص، در گذشته، درسینن پایین به خانه شوهر می‌رفتند و به این ترتیب ارتباط میان زن و مرد به صورت ارتباط میان شخص مقتدر نسبت به یک شخص فرودست شکل می‌گرفت. تأکید بر ازدواج اجباری فرزندان دختر، به خصوص زیر سنین رشد، یکی از خشونت‌هایی است که مرد در مقام ریاست خانواده بر افراد مؤنث زیر حوزه اقتدار خود اعمال می‌کند (کار، ۱۳۸۷: ۲۹ و ۳۰). بنابراین، ازدواج در سنین پایین، یکی از خشونت‌ها، علیه زن است. در رمان «هما» پدر دختر بدون اینکه دختر چیزی بداند، در سن پایین او را به عقد سید ابوالقاسم در می‌آورد: «قرار می‌شود سید ابوالقاسم دختر او را که به قول خودشان نه یا ده سال دارد تزویج کند» (حجازی، ۱۳۹۹: ۸۹).

ازدواج کودک با پیرمرد در عرف و سنت به رسمیت شناخته شده است. به طوری که در رمان «هما» علاف ۶۰ ساله دختر ۹ ساله را به عقد خود در می‌آورد: «علاف قریب به ۶۰ سال دارد... با کمال بی‌شرمی می‌گفت این عیال را خدا برای من فرستاده همان شبی که به خانه من آمد بردمش پیش آقا شیخ رمضان، پیش‌نماز محله، عقدش کرد. حالا هنوز به من عادت نکرده از من می‌ترسد» (همان: ۹۰). در بخشی از رمان «هما»، علاف که بدون رضایت پدر دختر او را به عقد خود درآورده است دلیل کار خود را این گونه بیان می‌کند: «علاف تبسمی کرد و گفت: دختر بالغ را که دیگر از پدر و مادرش نمی‌پرسند. پیداست که دختر ۹ ساله است، بله که گفت، کافی است» (همان: ۹۱).

لذا از جلوه‌های انقیاد زنان سنتی از نظام مرد سالاری، تن دادن به ازدواج‌های اجباری است. نتیجه سلطه مردان بر اعمال و رفتار و حتی عقاید زنان، قدرت تابعیت از نظر و علائق شخصی خود از زنان سلب می‌شود و در نتیجه مظلوم و خاموش به ازدواج ناخواسته تن می‌دهند. (عظیمی و صادقی، ۱۴۰۰: ۱۷۹). حجازی در رمان «هما» پیامدهای حاصل از ازدواج اجباری را از زبان منوچهر این گونه بیان می‌کند: «منوچهر از ازدواج اجباری و عدم خوشبختی خود و همسرش در این نوع ازدواج با هما صحبت می‌کند: «آیا

تصور می‌کنی این رفتار تو باعث خوشبختی مادر بچه‌هایم می‌شود؟ من او را دوست ندارم هیچ وقت او را دوست نداشتم، او را به زور به من دادند من از دست او به تهران فرار کردم» (حجازی، ۱۳۹۹: ۱۰۹).

با مدرنیته شدن جامعه و بالا رفتن سطح آگاهی عمومی، ضدیت با سنن و افکار مرسوم، شکل گرفته است و بسیاری از رسوم از میان برداشته شده است.

۲-۴-۳- حمایت از تعدّد زوجات: از جمله خشونت‌های غیرکلامی که جامعه آن عصر، آن را تحمیل می‌کند تعدّد زوجات و حمایت از این قانون است. در دوره قاجار، زنان در ساختار قانونی و سنتی ایران، مورد حمایت نبودند؛ بنابراین، تا جایی که می‌توانستند در زندگی زناشویی از خود انعطاف و پذیرش نشان می‌دادند تا مطلقه نشوند. جامعه اجازه ازدواج مجدد را صادر می‌کرد و اگر مردی زن دیگری را اختیار کند، همان جامعه تقصیر را به گردن زن اوّل می‌انداخت. به عنوان مثال، در رمان «هما» حسنعلی‌خان که خود مردی امروزی و تحصیل کرده است از ازدواج مجدد منوچهر حمایت می‌کند و تقصیر را هم برگردن زن اوّل منوچهر می‌اندازد: «حسنعلی‌خان گفت: فرض کنیم زن منوچهر کسی باشد که شایستگی زندگانی با او را نداشته باشد و یقین همین‌طور است؛ زیرا یک طفل دوازده ساله نمی‌توانسته است دل مردی را به خود جلب کند» (همان: ۱۰۴).

نه تنها مردان بلکه زنان نیز در جامعه مردسالار گذشته به مرد، حق ازدواج مجدد را می‌داد. در رمان «هما»، مادرِ هما به منوچهر حق می‌دهد که زن دوم بگیرد و زن اوّل خود را طلاق دهد: «منوچهر خان در تهران درس خوانده و تربیت شده و با مجالست تو به عالم دیگری از زن و شوهری آشنایی پیدا کرده البته دیگر نمی‌تواند با یک زن بی‌سواد زندگی کند» (همان: ۱۰۴).

اگر زنی در آن دوره، همسر دوم شود از نظر زنان دیگر، ایرادی ندارد و فقط مهم است سوگلی باشد. در رمان «هما» طلعت خانم که مادر هماست رضایت دارد هما به همسری مرد زن دار در بیاید و مطمئن است که فقط زن دوم برای مرد مهم است: «طلعت خانم مثل آن که از زیر بار گرانی خلاص شده باشد نفسی کشید و گفت این که اهمیت ندارد. البته

زنش را طلاق داده یا خواهد داد. جانش را هم برای تو می دهد. مردم چند زن می گیرند لابد یکی سوگلی است و باقی نان می خورند» (همان: ۱۱۳).

در چنین جامعه‌ای، در نزد زنان سنتی و تحصیل نکرده، ازدواج دوم و بدبختی زن اول، مهم نیست و فقط خوشبختی خودشان مهم است. چنانکه در رمان «هما»، مادر هما، تنها خوشبختی دخترش را می بیند و برایش سرنوشت همسر اول منوچهر اهمیتی ندارد: «حسنعلی خان گفت: من حالا مطلب را برای شما روشن می کنم. آیا راضی می شوید پس از آنکه منوچهر خان هما را گرفت زن دیگری بگیرد؟ پس ناچار نباید راضی بشوید. هما هم یک زن بیچاره دیگری را بدبخت کند. طلعت خانم خنده‌ای از روی تمسخر کرد و گفت: به من ربطی ندارد. منوچهر خان رویِ هما زن نخواهد گرفت. هما نباید برای یک زنی که شاید هزار عیب هم دارد خودش را بدبخت کند» (همان: ۱۱۴). داشتن همسر اول منوچهر برای مادر هما چندان مهم نیست و برای این که دخترش حاضر به ازدواج با مرد متأهل بشود با منوچهر دست به یکی هم می کند: «طلعت خانم گفت: حالا باید یک فکری کرد و مشکل را از میان برداشت، مثلاً شما بگویید که زن ندارید، یعنی خیلی وقت است طلاق داده‌اید، ضمناً طلاق‌نامه او را بفرستید. البته برای خاطر هما به این کار راضی می شوید» (همان: ۱۱۷).

بعد از تعدد زوجات، مرد قادر است زن خود را بدون هیچ سبب طلاق دهد. زن اول چون پشوانه‌ای ندارد مجبور به تحمل خشونت و بی‌مهری است. زن اول که چاره‌ای به جز پذیرش ندارد، زن دوم را در کنار خود جای می دهد. به عنوان مثال در رمان «هما» وقتی علاف دختر بچه را به عقد خویش درمی آورد همسر اولش چاره‌ای جز پذیرش ندارد: «مادر بچه‌ها از بس رحم دل است نمی‌گذارد و شب‌ها او را بغل خودش می‌خواباند» (همان: ۹۰). مرد برای اینکه ازدواج مجدد کند زن اولش را طلاق می دهد. در رمان «هما» مادر منوچهر، هما را از وجود زن اول منوچهر و طلاق دادن او، بدون اطلاع و حضور زن اولش باخبر می کند: «در این دو روز هرچه به دست و پای منوچهر افتادم فایده نکرد می خواهد طلاق‌نامه‌اش را بدهد من ببرم» (همان: ۱۰۲).

به دلیل عدم حمایت قانون از زن در عصر نویسنده، وقتی مرد، زن دوم می گیرد، زن اول و بچه‌هایش را رها می کند و دیگر به او (زن اول) توجهی نمی کند. در رمان «هما»

منوچهر بعد از آمدن به تهران و دیدن زن‌های تهرانی و نامزدی با هما همسر اولش را دوست ندارد و نمی‌پسندد. مادر منوچهر این موضوع را این‌گونه بیان می‌کند: «دخترِ خواهرِ من، زنِ منوچهر است و از او، دو پسر دارد. این دخترِ بیچاره، نه مادر دارد و نه پدر. من بزرگش کردم. ۱۲ ساله بود که زن منوچهر شد. آنقدر دختر خوبی است، آنقدر خوشگل و نجیب است، الان هشت سال است که هر روز اشک می‌ریزد. در این مدت ۸ سال منوچهر فقط یک مرتبه، دو سال پیش به اصفهان آمد و دو ماه بیشتر نماند. این زن‌های تهران را دیده و دیگر از مهلقای بیچاره خوشش نمی‌آید» (همان: ۱۰۲).

در مقایسه با زن سنتی و فاقد تحصیلات، زنی که تحصیل کرده است خیانت را تحمل نمی‌کند. به‌عنوان مثال، هما خودش را جای همسر اول منوچهر می‌گذارد و به منوچهر می‌گوید: «تو نمی‌توانی تصور کنی به زن بیچاره‌ای که شوهرش زن می‌گیرد چه می‌گذرد. نمی‌توانی این درد را حس کنی. کسی می‌تواند سوزش این درد را بپشد که خود را بی‌گناه زیر دست جلاد ببیند و حق دم زدن نداشته باشد یا آنکه زن ایرانی باشد» (همان: ۱۱۰).

در تعداد زوجات، زن دوم هم به اندازه زن اول بدبخت است. هما می‌داند که حتی سوگلی بودن و همسر دوم بودن نیز بدبختی است: «یک روز میل می‌کنید که به آتش اشتهای شوم خود آبی بزنید یک بیچاره دیگری را به زنجیر می‌بندید و در مقابل سوزش آن بیچاره اولی می‌خندید یا تندی می‌کنید» (همان: ۱۱۰). زن مدرن آگاهانه به مسئله تعداد زوجات می‌نگرد. در مقابل، زنان سنتی و کسانی که زن دوم می‌شوند، احساس گناهی نسبت به خیانت و خراب کردن زندگی زن اول ندارند و می‌دانند مرد اگر با او به زنش خیانت نکند با دیگری خواهد کرد. به‌عنوان مثال، طلعت به هما درباره همسر دوم بودن می‌گوید: «بر تو هم تقصیر و گناهی وارد نیست تو باعث بدبختی آن زن بیچاره نخواهی شد؛ زیرا اگر تو نباشی دیگری خواهد بود» (حجازی، ۱۳۹۹: ۱۰۴).

زن سنتی فکر می‌کند، مرد مقصر نیست و نباید برای زن اولش عذاب وجدان داشته باشد. در رمان «هما» طلعت برای اینکه عذاب وجدان همسر دوم بودن را از هما بگیرد برای او دلیل می‌آورد: «منوچهر هم بی‌گناه است. تقصیر بر عهده طرز زناشویی است که

به هیچ وجه آن دو اصل مهم اول تجانس و دوم میل و رغبت طرفین باشد مراعات نمی‌شود» (همان: ۱۰۴). بنابراین، در جامعه سنتی گذشته باعث و بانی بی‌وفایی و خیانت مرد، زن تلقی می‌شده است که نتوانسته مرد را سیراب نگه دارد.

۲-۴-۴- خشونت جنسی: خشونت جنسی به هرگونه رفتار غیراجتماعی اطلاق می‌شود که از لمس کردن تا تجاوز را دربر می‌گیرد. این نوع خشونت ممکن است به صورت الزام به تمکین از شوهر علیه زن اعمال گردد (زارعی و اعظمی زاده، ۱۳۹۹: ۱۲). در ایران درجه پذیرش خشونت جنسی در زندگی زناشویی بسیار بالاست و معمولاً زنان در محافل خانوادگی از آن پرده بر نمی‌دارند؛ زیرا تحمل این نوع خشونت عادت شده است و آن را طبیعی می‌انگارند، لذا از طرح موضوع نیز احساس شرم می‌کنند (کار، ۱۳۸۷: ۳۴۶). موضوع تجاوز در رمان «هما»، وقتی که سید ابوالقاسم دختر را به شهر می‌آورد و می‌خواهد شب را با او بگذرانند، توسط نویسنده این‌گونه بیان می‌شود: «آن مرد او را به خانه خود به شهر آورده و یک شب خواسته است... دختر هم فردا از خانه فرار کرده» (حجازی، ۱۳۹۹: ۹۰). همچنین، در رمان «هما» شیخ حسین که نسبتی با هما ندارد و به او نظر دارد به هما دست‌درازی می‌کند: «بی‌اختیار دست به گردن هما کرد و گفت: عزیزم! غصه نخور! من که نمردم» (همان: ۱۵۷). در ادامه شیخ حسین از بی‌پناهی هما استفاده می‌کند و به او تعرض می‌کند: «شیخ موقع را مغتنم شمرده برخاست و بدن هما را در بازوهای خود گرفت. همین که لب‌های خود را با صورت هما جفت کرد چنان سیلی به گوشش خورد که چشماش برق زد» (همان: ۱۵۸).

به‌طور کلی، نگرش غالب در جامعه نسبت به پدیده تجاوز جنسی این است که تجاوز را اغلب به انگیزه‌های سرکش جنسی فرد متجاوز و عدم سلامت روانی وی نسبت می‌دهند، اما در حقیقت، تجاوز جنسی به واسطه پس‌زمینه‌های فرهنگی رخ می‌دهد» (خسروی، ۱۳۹۷: ۴۷). در نگاه جامعه، مرد فقط به این دلیل با زن وصلت می‌کند که از او صاحب اولاد شود و زن هیچ نقش دیگری ندارد. به‌عنوان مثال، مادر هما مسئله زناشویی بدون رضایت و مهر را این‌گونه بیان می‌کند: «یک طفل دوازده ساله نمی‌توانسته است دل

مردی را به خود جلب کند و اگر دو اولاد از او به عمل آمده به حکم طبیعت بوده و این مسئله سبب محبت نمی‌شود» (حجازی، ۱۳۹۹: ۱۰۴).

بنابراین، هراس از تجاوز جنسی روی همه زنان تأثیر می‌گذارد و تأثیر آن بر شیوه لباس پوشیدن، برنامه‌ریزی ساعات روزانه و مسیرهای آمد و شد زنان مانع از فعالیت‌های آنان می‌شود و آزادی‌شان را محدود می‌کند. این وحشت به هیچ‌وجه بی‌اساس نیست، چون هیچ زنی در برابر تجاوز مصونیت ندارد. (آبوت و والاس، ۱۴۰۰: ۲۳۴). در رمان «هما» شیخ حسین که دو زن تنها را بدون پشتوانه یافته، آن‌ها را به خانه خود دعوت می‌کند و با دانستن بی‌پناهی و بی‌جایی آن‌ها به او ابراز علاقه می‌کند: «در این خانه نمانید. بیایید برویم منزل ما اگر بدانید من چقدر به وجود شما علاقه دارم» (حجازی، ۱۳۹۹: ۱۳۴).

شیخ حسین از بی‌پناهی هما استفاده کرده و سرزده و پنهانی وارد اتاق هما می‌شود و می‌خواهد به زور وارد رختخواب او شود: «آهسته گوشه لحاف هما را بلند کرد و خواست داخل رختخواب شود هما نخوابیده بود و مواظب حرکات او بود همین که سرش را نزدیک آورد با کمال قوت چنان سیلی به صورتش زد که شیخ از پس افتاد» (همان: ۱۶۰). البته هما این تعرض را با سکوت پاسخ نمی‌دهد و آن را برای دیگران فاش می‌کند: «هما اشک‌های خود را پاک کرد و گفت: شیخ به من اظهار میل می‌کرد و می‌خواست مرا ببوسد مرا تهدید می‌کرد حسنعلی خان کشته شده و اگر من به خواهش او رفتار نکنم مرا هم خواهند گرفت باقی را شما خودتان در نظر بگیرید یک آدم بی‌تربیت که به خیال خودش دختری را در چنگ خود ناتوان و بیچاره تصور کرد با او چه رفتاری می‌کند» (همان: ۱۶۴). لذا فرهنگ تجاوز علیه زنان یک بر ساخته فرهنگی است و به دلیل بُعد فرهنگی آن، خشونت توسط زنان کمتر بیان می‌شود و این موضوع به گسترش این نوع خشونت دامن می‌زند.

۲-۴-۵- ریاکاری و ظاهرسازی: یکی دیگر از خشونت‌های پنهانی که می‌تواند زندگی فرد را نابود کند، ریاکاری و ظاهرسازی است. در فرهنگ جامعه ایرانی، نشان دادن جنبه‌های مثبت و پنهان کردن خصوصیت‌های منفی همچنان وجود دارد. مردان به وسیله این خصوصیت و با ظاهری فریبنده، سعی در فریب زنان و به دام انداختن آنان دارند. گاه

مردان با ظاهر فریبنده و دورویی، خود را متشخص نشان می‌دهند تا بتوانند زن را به دست آورند، ولی وقتی زن به آنان روی خوش نشان نمی‌دهد، ریاکاری را فراموش کرده و خود واقعی شان را نشان می‌دهند. برای مثال، شیخ حسین که سعی می‌کرد خود را مقابل هما و مادرش متشخص نشان دهد، وقتی به هدف خود نمی‌رسد و هما از دست او فرار می‌کند؛ آن‌گاه روی نادرستش را نشان می‌دهد: «شیخ بیدار شد و هراسان به هر گوشه‌ای سر زد تا بالاخره دید که درحیاط باز است، دانست که هما از خانه بیرون رفته، حیوان از زیر پرده تزویر و ریا ظاهر شد و حال درندگی گرفت» (همان: ۱۶۱).

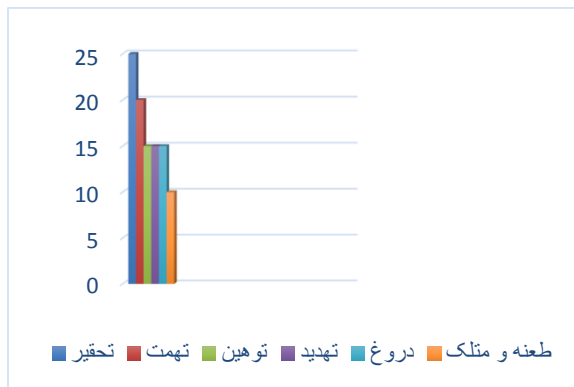
۳- نتیجه‌گیری

اساساً مفهوم خشونت علیه زنان به‌عنوان هر نوع خشونت مبتنی بر جنسیت تعریف می‌شود که منجر به آسیب زنان می‌شود؛ این مفهوم وسعتی کهن دارد به‌نحوی که همواره از آن به مثابه یک درد مهم فرهنگی و هویتی یاد می‌شود. یکی از نویسندگانی که دغدغه وی آشفته بازار اوضاع فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و حتی هویتی زنان ایرانی بوده است، محمد حجازی است. وی در بیشتر رمان‌هایش، موضوعیت زنان و رنج‌های آنان در ابعاد فردی و خانوادگی و اجتماعی را مورد بررسی قرار داده است که رمان «هما» یکی از آن‌ها است.

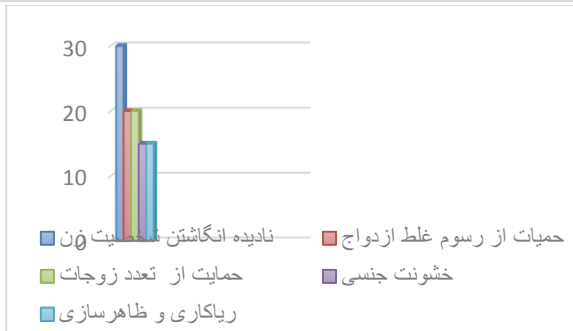
حجازی در رمان «هما» بدون اینکه پرده‌ای بر حقایق بکشد مانند یک وقایع‌نگار، گزارشگر حوادث و زشتی و زیبایی‌های جامعه عصر خویش است. او خشونت‌هایی را ثبت کرده است که حاصل فرهنگ یک جامعه است. خشونت‌هایی که زیرلایه‌های زیرین سنت، مذهب و ... پنهان شده‌اند و خیلی وقت‌ها قربانی نیز خود را مستحق این ظلم می‌داند. در رمان «هما»، با دو نوع زن مواجه می‌شویم. زن سنتی و زن مدرن. تعامل زن سنتی و مدرن و نوع واکنش آن‌ها نسبت به خشونت‌ها در این رمان متفاوت است ولی خشونت علیه آن‌ها به یک شکل انجام می‌پذیرد. خشونت پنهان که در رمان «هما» مورد بررسی قرار گرفته است دیدگاه این دو نوع زن را نشان می‌دهد. در داستان، با «هما»، دختری تحصیل‌کرده و زنی مدرن روبرو می‌شویم که سعی می‌کند در برابر خشونت‌های مردانه بایستد و در مقابل، زنان سنتی هستند که تمام این خشونت‌ها را پای سرنوشت خود

به حساب می‌آورند. مادرِ هما، (طلعت) سمبل یک مادر سستی است که می‌خواهد از دخترش حمایت کند، ولی به دلیل بی‌سوادی، تفکر مردسالار را می‌پسندد و خشونت را می‌پذیرد. در این رمان، با زنان دیگری هم مواجه می‌شویم که به نوعی قربانیان جامعه مردسالارند.

در پایان، یافته‌های مقاله نشان داد که خشونت‌های پنهان در رمان «هما»، شامل دو نوع کلامی و غیرکلامی است. خشونت‌های کلامی شامل: تحقیر، تهمت، توهین، تهدید، دروغ و متلک و خشونت‌های غیرکلامی که مبتنی بر خشونت‌های اجتماعی است شامل: نادیده انگاشتن زن، حمایت از رسوم غلط ازدواج، حمایت از تعدد زوجات، خشونت جنسی و ریاکاری و ظاهرسازی است. بر این اساس نهایتاً نویسندگان به ترسیم بسامد خشونت‌های کلامی و غیرکلامی مبادرت خواهند نمود:

نمودار (۱) بسامد خشونت‌های کلامی در رمان «هما» اثر محمد حجازی

نمودار (۱) بسامد خشونت‌های غیرکلامی در رمان «هما» اثر محمد حجازی

منابع

کتاب‌ها

۱- آبوت، پاملا و والاس، کلر، (۱۴۰۰)، جامعه‌شناسی زنان، ترجمه منیژه نجم عراقی، تهران: نی.

۲- آرین‌پور، یحیی، (۱۳۸۷)، از صبا تا نیما، ج ۱، چاپ نهم، تهران: زوار.

۳- بخشی، اسدالله، (۱۳۹۸)، خشونت علیه زنان و راهکارهای پیشگیری از آن، تهران: دانش.

۴- جعفرزاده، راحله، (۱۴۰۱)، خشونت علیه زنان، تهران: مهر.

۵- حجازی، محمد، (۱۳۹۹)، هما، تهران: امیدفردا.

۶- حجازی، بنفشه، (۱۳۹۴)، تاریخ خانم‌ها؛ بررسی جایگاه زن ایرانی در عصر قاجار، تهران: قصیده سرا.

۷- خسروی، خلیل، (۱۳۹۷)، جرایم جنسی علیه زنان در عرصه بین‌الملل، تهران: قانون‌یار.

۸- درتاج رابری، پریرسا، (۱۴۰۰)، خشونت علیه زنان، تهران: گنجور.

۹- دستغیب، عبدالعلی، (۱۳۸۴)، پیدایش رمان فارسی، شیراز: نوید.

۱۰- ساروخانی، باقر، (۱۴۰۰)، مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده، تهران: سروش.

- ۱۱- فرهادی محلی، محمود، (۱۳۹۹)، گذری بر نظریه‌های خشونت علیه زنان، تهران: ارشدان.
- ۱۲- فلاحتی رستمی، (۱۳۹۹)، خشونت علیه زنان و حقوق بین‌الملل، تهران: جهاد دانشگاهی.
- ۱۳- کار، مهرانگیز، (۱۳۸۷)، پژوهشی درباره خشونت علیه زنان در ایران، تهران: روشنگران.
- ۱۴- کامشاد، حسن، (۱۳۸۶)، پایه‌گذاران نثر فارسی، تهران: نی.
- ۱۵- محمد‌همایون سپهر، فرزانه، (۱۳۹۷)، جلوه‌های خشونت علیه زنان در قصه‌های هدایت و آل‌احمد، تهران: نویسنده.
- ۱۶- میرعبادینی، حسن، (۱۴۰۱)، صد سال داستان‌نویسی ایران، ج ۱، تهران: چشمه.
- ۱۷- واحدی‌زاده، جواد؛ پارسا، اسلام و بدیع، فریده، (۱۴۰۰)، خشونت علیه زنان با تاکید بر کشورهای ایران، انگلستان و فرانسه، تهران: گنجور.

مقالات

- ۱- دانش، پروانه؛ شربتیان، محمدحسین و طوافی، پویا، (۱۳۹۶)، «تحلیل جامعه‌شناختی خشونت خانگی علیه زنان و رابطه آن با احساس امنیت در خانه (مطالعه موردی زنان ۱۸-۵۴ سال شهر میانه)»، مجله پژوهش‌های راهبردی امنیت و نظم اجتماعی، سال ۶، شماره ۱، صص ۴۷-۷۱.
- ۲- رحمانی، کیومرث و کمار، سوبه‌اش، (۱۳۹۶)، «خشونت علیه زنان در رمان جای خالی سلوچ و رمان گودان»، مجله پژوهش ادبیات معاصر جهان، سال ۲۲، شماره ۱، صص ۱۵۷-۱۸۲.
- ۳- رهیاب بلخی، محمد ابراهیم، (۱۳۹۸)، «خشونت علیه زنان در رمان‌های خالد حسینی»، مجله پژوهشنامه ادبیات معاصر ایران، سال ۱، شماره ۱، صص ۱-۲۶.

۴-صادق‌زاده، محمود و عابدینی، سعید، (۱۳۹۹)، «جلوه های رمانتیسیم، رئالیسم و ناتورالیسم در داستان سرشک، اثر محمد حجازی»، مجله مطالعات زبان فارسی، سال ۸، شماره ۱، صص ۱۲۹-۱۴۸.

۵-صمیمی، سعیده؛ عادل زاده، پروانه و پاشایی فخری، کامران، (۱۳۹۹)، «واکاوی «کهری و مکانیسم های جبران» شخصیت «معصومه» در رمان «سهم من» با تکیه بر روان شناسی آدلری»، مجله جستارنامه ادبیات تطبیقی، سال ۴، شماره ۱۳، صص ۱-۲۹.

۶-عاشقی قلعه، لیلا؛ عزیززاده خیاط، ناصر و مشفق، آرش، (۱۳۹۸)، «خشونت علیه زنان در آثار داستانی نویسنده زن معاصر فریبا وفی»، مجله زن و فرهنگ، سال ۱۱، شماره ۲، صص ۷-۱۹.

۷-عظیمی، زهرا و صادقی، اسماعیل، (۱۴۰۰)، «بررسی مؤلفه‌های اصلی مشترک ترسیم شده از شخصیت زنان سنتی و مدرن در آثار زویا پیرزاد و فرخنده آقایی»، مجله متن پژوهی ادبی، سال ۲۵، شماره ۸۸، صص ۱۷۰-۱۹۱.

۸-عیسی‌زاده حاجی آقا، محمد، (۱۳۹۸)، «نقدی بر آثار داستانی علی دشتی و محمد حجازی»، مجله بهارستان سخن، شماره ۴۵، صص ۱۸۹-۲۰۶.

۹-قربانی جویباری، کلثوم و حسینی، آذر، (۱۳۹۹)، «بررسی خشونت علیه زنان در ادبیات داستانی دهه چهل با تکیه بر چهار رمان (شوهر آهوخانم، سنگ صبور، شازده احتجاب، سووشون)»، مجله زبان و ادبیات فارسی، سال ۲۸، شماره ۸۹، صص: ۲۲۵-۲۵۳.

۱۰-محموظی موسوی، منیره؛ تدینی، منصوره؛ منصوری، سیما و پاکدل، مسعود، (۱۴۰۱)، «پیام‌های جهانی انعکاس خشونت علیه زنان در حکایت‌های الهی نامه عطار نیشابوری»، مجله متن پژوهی ادبی، (۹۶)۲۷، صص ۱-۲۵.

۱۱-یاوری، سیده فاطمه؛ رضایی، رقیه و ضیایی، حسام، (۱۴۰۰)، «بررسی تحلیل و مقایسه سرمایه‌های فرهنگی شخصیت‌های زن در داستان‌های جلال آل احمد و سیمین دانشور؛ بر اساس نظریه پیر بوردیو»، مجله جستارنامه ادبیات تطبیقی، سال ۵، شماره ۱۷، صص ۲۸-۴۹.